

УДК 94(477.82)"1943/1944":323.12

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.33.05>

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ОЦІНКА ВОЛИНСЬКИХ ПОДІЙ ПОЛЬСЬКИМ ЕКСПЕРТНИМ СЕРЕДОВИЩЕМ

Ярмолук Дмитро,
аспірант

Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0009-0003-8625-2603

У статті зроблено спробу здійснити правову оцінку Волинської трагедії, що впливає на міждержавні та міжнаціональні відносини і є важливою для історичного примирення між народами та державами. Частина суспільства та експертів вважають антипольську акцію проявом геноциду. Серед тих, хто першим почав використовувати цей термін, були представники крайньоправих середовищ. Указано, що саме така оцінка нині стала домінантною у позиції Польської держави і позиції суспільства. Інша частина науковців заперечувала проти терміна «геноцид» щодо волинських подій, оскільки вони не мали на меті винищення польського населення. Виокремлено позицію Гжегожа Мотики, який у своїх оцінках еволюціонував і нині розрізняє характер українсько-польського протистояння на Волині та Східній Галичині. Автор також указує на використання щодо волинських подій терміна «етнічні чистки», який з юридичного погляду є поняттям неоднозначним. Констатовано, що нині з політичних та правових мотивів його вживають менше. Показано, що на історико-правову оцінку польською стороною волинських подій впливають постулати, які є у її підґрунті: умисне збурення українськими націоналістами, головними винуватцями масового винищення польського населення, позірної мирних і дружніх відносин між українцями та поляками у міжвоєнний період; розмежування особливостей українсько-польських відносин у міжвоєнний період та в роки Другої світової війни, таким чином «вириваючи їх із контексту»; визнання існування в керівних проводах націоналістичного підпілля та Української повстанської армії наказу чи детального плану винищення мирного польського населення на Волині та Галичині. Висловлюється теза про те, що розгляд волинських подій згідно з нормами міжнародного права дасть змогу зняти українсько-польські суперечки щодо історико-правової оцінки українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни.

Ключові слова: українсько-польське протистояння, Друга світова війна, геноцид, етнічні чистки, правова оцінка, Волинь, Східна Галичина.

Yarmoliuk Dmytro. Historical and legal assessment of the Volhynia events by Polish experts

An attempt is made in this article to provide a legal assessment of the Volhynia tragedy, which affects inter-state and inter-ethnic relations and is important for historical reconciliation between peoples and states. Some members of society and experts consider the anti-Polish campaign to be an act of genocide. Among those who first began to use this term were representatives of the far right. It is noted that this assessment has now become dominant in the position of the Polish state and society. Other scholars objected to the term 'genocide' in relation to the events in Volhynia, since they were not aimed at the extermination of the Polish population. The position of Grzegorz Motyka is highlighted, who has evolved in his assessments and now distinguishes between the nature of the Ukrainian-Polish confrontation in Volhynia and Eastern Galicia. The author also points to the use of the term 'ethnic cleansing' in relation to the events in Volhynia, which is an ambiguous concept from a legal point of view. It is noted that it is now used less frequently for political and legal reasons. It is shown that the Polish side's historical and legal assessment of the events in Volhynia is influenced by the following postulates: deliberate provocation by Ukrainian nationalists, who were the main perpetrators of the mass extermination of the Polish population, of seemingly peaceful and friendly relations between Ukrainians and Poles in the interwar period; the separation of the peculiarities of Ukrainian-Polish relations in the interwar period and during World War II, thus 'taking them out of context'; the recognition of the existence of an order or detailed plan by the leadership of the nationalist underground and the Ukrainian Insurgent Army to exterminate the peaceful Polish population in Volhynia and Galicia. The thesis is put forward that consideration of the Volhynia events in accordance with the norms of international law will allow the Ukrainian-Polish disputes regarding the historical and legal assessment of the Ukrainian-Polish confrontation during World War II to be resolved.

Keywords: Ukrainian-Polish confrontation, Second World War, genocide, ethnic cleansing, legal assessment, Volhynia, Eastern Galicia.

Історико-правова оцінка складних і почасти загострених подій минулого є складовою частиною розвитку сучасної історичної та юридичної науки. Упродовж трьох десятиліть, коли тема Волинської трагедії опинилася у центрі наукового і суспільного дискурсів, її оцінка з боку польських експертів виразно радикалізувалася. Вона проеволюціонувала від стану, коли як «геноцид» їх характеризували лише крайні праві сили та комбатанські й кресові середовища, до визнання їх такими парламентом Республіки Польща та впровадження 11 липня як національного дня пам'яті поляків – жертв

геноциду, вчиненого ОУН та УПА на східних територіях Другої Речі Посполитої. Тобто на офіційному рівні було сформульовано правову оцінку українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни. З огляду на вплив історичних суперечок довкола подій середини ХХ ст. на міждержавні та міжнаціональні відносини між Україною та РП, їх фахова історико-правова оцінка є надважливою та актуальною.

До розгляду цієї проблеми вже зверталися вітчизняні та зарубіжні (передовсім польські) вчені. Серед інших назвемо Оксану Калішук [34; 35], Андрія Козицького, Василя Ухача [36], Томаша Турейка [23], Богуслава Кужняра [7] та ін., які у своїх роботах торкалися основних аспектів історико-правової оцінки Волинської трагедії.

Є очевидним, що нині польська візія волинських подій (а все частіше – волинсько-малопольської різанини) є зцементованою і чітко окресленою. Спробуємо визначити основні погляди на неї.

На переконання Томаша Турейка, дослідження польських авторів, у тому числі істориків та правників, проведені на сьогодні, не призвели до формування єдиної концепції правової оцінки волинських подій. Предметом суперечки є вирішення підставового питання, яким є встановлення, чи в її основі був намір різними способами змусити польську людність покинути ці терени, чи наміром виконавців було знищення усіх поляків на Волині [23, с. 76].

Видається слушним виокремити групи, які сформувалися в історико-правовій оцінці волинських подій.

На переконання знаного історика Ришарда Тожецького, метою УПА було очищення спірного терену, а вчинені злочини були винятково способом досягнення цієї мети [22, s. 261]. Відомий польський соціолог і багаторічний дослідник геноциду Лех Ніяковський теж не вбачає метою УПА «екстермінацію» поляків, а змушення їх до втечі, і, отже, події українсько-польського протистояння є етнічною чисткою, а не геноцидом [12, s. 137–142].

Знаний журналіст, котрий пише про порушення прав людини, К. Герберт вважає, що Волинські події не підпадають під дефініцію геноциду саме тому, що метою українських націоналістів не було «часткове чи повне» знищення ні поляків, ні польського населення Волині, а вигнання їх із територій спільного проживання [24, s. 32–33] (де, відповідно, мала постати Українська держава).

Слід виокремити позицію Гжегожа Мотики – одного зі знаних дослідників проблеми. Якщо підсумувати позицію історика, висловлену ним в основних працях, то Волинські події він кваліфікує як «злочин геноциду», іноді називає «етнічними чистками з ознаками геноциду» [10, s. 413; 11, s. 450–457]. При цьому звертає увагу на відмінність подій на Волині та Східній Галичині – наскільки у випадку вчений метою визнає знищення, настільки у другому наміром українських націоналістів він вважає «очищення» теренів від поляків через примус їх до «опущення» спірних теренів.

Одними із затятих прихильників кваліфікації Волинських подій як геноциду є Владислав та Ева Семашки, праця яких стала підставою для польської історіографії [17]. Подібною є позиція Пьотра Мадайчика [9, s. 9] чи М. Флемінга [2]. Правову оцінку дій українських націоналістів в однозначний спосіб представила Люцина Куліньська у статті у «Palestrze» [5].

Прокурори Інституту національної пам'яті (Пьотр Зайонц, В. Швець) та працівники відділу Комісії вивчення злочинів проти польського народу у Вроцлаві (Пшемислав Мішко, Кшиштоф Матковський) віддавна наполягають на кваліфікації подій Другої світової війни як геноциду [3; 6; 21; 25–30].

Прихильником «геноцидної інтерпретації» Волинських подій слід уважати Ришарда Шавловського, який свого часу запропонував найрадикальніше окреслення *genocidium atrox* (хоча слід зазначити, що його почали використовувати й на означення інших трагічних подій) [18]. Ця конструкція, на думку творця, має чітко визначене юридичне навантаження і застосування в контексті пт. 1 арт. II Конвенції від 09 грудня 1948 р. На переконання самого Р. Шавловського, одним із його здобутків стала популяризація у суспільній свідомості тези про три геноциди поляків – німецького, радянського та українського [19; 20], яку підтримали деякі автори. Ба більше, учений наполягав на тому, що геноцид, «учинений українцями» проти поляків, є жорстокішим навіть за Голокост, учинений нацистами. Хоча його підтримала лише частина радикально налаштованих учасників волинського дискурсу [1; 4; 8; 13–16; 32; 33], усе ж слід визнати її вплив на поширення у польському суспільстві геноцидної концепції. Зрештою, уживання поняття *Genocidium Atrox* представниками польського політикуму (як прем'єр Матеуш Моравецький) є чи ненайкращим підтвердженням цієї тези. Запровадження для Волинських подій спеціального терміна *genocidium atrox*, який був створений Ришардом Шавловським на означення геноциду жорстокого, страшного, супроводжуваного найжахливішими тортурами, застосовуваними з чистого садизму, і який набув у публічному просторі поширення всупереч науковій рації, ще більше провокує емоційно заангажованих науковців до «геноцидних інтерпретацій» [34].

Варто зауважити, що конструкція *genocidium atrox*, на думку її творця, може бути застосована у контексті пт. 1 арт. II Конвенції від 09 грудня 1948 р., тобто має чітко визначене юридичне навантаження [31, s. 27].

Аби довести геноцидний характер Волинської трагедії, польські дослідники, а слідом за ними представники політикуму, виокремлюють цей історичний епізод, виривають його з контексту подій, не згадуючи, що відбувалося до та після того. Як би ми не кваліфікували ті чи інші історичні реалії, однак лише належна увага до причинно-наслідкового контексту дає змогу сформувати об'єктивне уявлення про них. Ба більше, саме їх виявлення робить історичні студії прикладними, дає змогу виявити механізми розгортання конфліктів і випрацювати відповідні запобіжники.

Однак принципова відмінність між польськими експертами полягає лише в тому, що в тлумаченні «традиціоналістів» події на Волині – це спрямована акція геноциду проти польського населення, а ревізіоністи схильні вважати, що це зачистка етнічних українських територій від польського елемента. Прихильники окреслення Волинських подій як геноциду не лише намагаються за всяку ціну довести слушність саме такого окреслення, а й активно виступають проти використання інших термінів на їх визначення.

При цьому варто вказати, що на певному етапі як компромісний варіант у волинському дискурсі поширеним був термін «етнічні чистки» – порівняно новий (уперше з'явився 1981 р.). Він увійшов у міжнародний лексикон як калька із сербсько-хорватського виразу *etničko čišćenje*. У 1990-ті роки засоби масової інформації колишньої Югославії регулярно використовували цей вираз щодо подій громадянської війни у цій країні. У серпні 1992 р. вираз «етнічні чистки» почав з'являтися у документах міжнародних організацій (наприклад, Комісії з прав людини). Однак, знову ж, через розмитість і неоднозначність він викликав дискусії.

Отже, на історико-правову оцінку польською стороною Волинських подій впливають постулати, які є у її підґрунті: умисне збурення українськими націоналістами, головними винуватцями масового винищення польського населення, позірною мирних і дружніх відносин між українцями та поляками у міжвоєнний період; розмежування особливостей українсько-польських відносин у міжвоєнний період та в роки Другої світової війни, таким чином «вириваючи їх із контексту»; визнання існування в керівних провадах націоналістичного підпілля та Української повстанської армії наказу чи детального плану винищення мирного польського населення на Волині та Галичині.

Література:

1. Cebart D. Informacja o śledztwie w sprawie ludobójstwa dokonanego przez ukraińskich nacjonalistów w latach 1939–1945 na terenie województw: lwowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego. *Prawda historyczna a prawda polityczna w badaniach naukowych: ludobójstwo na kresach południowo-wschodniej Polski w latach 1939–1946* Bogusław Paż, red. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2011. S. 101–102.
2. Flemming M. Wydarzenia na południowo-wschodnich rubieżach a prawo międzynarodowe. *Na Rubieży*. 2006. Nr 88.
3. Gałązka W. Działalność śledcza w sprawach zbrodni nacjonalistów ukraińskich. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 1996. Nr 39. S. 245–247.
4. Kruczek A. Kwalifikacja prawna zbrodni jest niezmienna. *Nasz Dziennik*. 2009. 11 marca. Nr 59. S. 6.
5. Kulińska L. Przemilczane ludobójstwo. *Palestra*. 2013. Nr 7–8.
6. Kura A. Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej w latach 1939–1947 w świetle śledztw prowadzonych przez prokuratorów Instytutu Pamięci Narodowej. *Na Rubieży*. 2008. Nr 100. S. 38–31.
7. Kuźniar B. Dowody zbrodni nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej w latach 1939–1947 oraz ich ocena w świetle prawa krajowego i międzynarodowego. *Przegląd Geopolityczny*. 2015. Nr 12. S. 59–72.
8. Lubezyński Kr. «Mordowano ich strasznie»: ukraińskie genocidium atrox. *Dziennik Trybuna*. 2022. 4–6 listopada. Nr 22. S. 20.
9. Madajczyk P. Polskie problemy z genocydem Rafała Lemkina. *Dzieje Najnowsze*. 2016. Nr 1.
10. Motyka G. Od rzezi wołyńskiej do akcji «Wisła»: konflikt polsko-ukraiński 1943–1947. Warszawa: Wydawnictwo literackie, 2011.
11. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960 : działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 2015.
12. Nijakowski L.M. Rozkosz zemsty. Socjologia historyczna mobilizacji ludobójczej. Warszawa, 2013.
13. Nowak J. Ustalenia w sprawie śledztwa dotyczącego zbrodni ludobójstwa na Wołyniu. *Nie zabijaj: nacjonalizm i ludobójstwo na Kresach wobec Kościoła, etyki chrześcijańskiej i zasad humanizmu*. Włodzimierz Osadczy, Adam Kulczycki, wstęp i redakcja naukowa. Warszawa; Lublin: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Lublinie, 2019. S. 13–24.
14. Osadczy W. Genocidium Atrox: bestialstwo w imię narodu. Zbrodnie ludobójstwa nacjonalistów ukraińskich w czasie II wojny światowej. *Ludobójstwo OUN–UPA na Kresach Południowo-Wschodnich: Dawne Kresy Południowo-Wschodnie w optyce historycznej i współczesnej* Pod redakcją Witolda Listowskiego. T. 17. Kędzierzyn-Koźle, 2023. S. 102–109.

15. Rosolak M. Genocidium atrox, czyli ludobójstwo straszliwe. *Rzeczpospolita*. 2011. 28 kwietnia. Nr 14.
16. Rozpędowski D. «Genocidium atrox». *Ponad granicami. Odra – Niemien: kwartalnik Stowarzyszenia Odra – Niemien*. 2023. nR 3/12. S. 18–21.
17. Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945. 2 t. Wyd. 3. Warszawa: Wydawnictwo von Borowiecky, 2008.
18. Szawłowski R. Genocyd, czyli zbrodnie na narodach. *Mysł.pl* 2008. Nr 11. S. 52–56.
19. Szawłowski R. Trzy ludobójstwa. *Głos Emigracji i Kwartalnik Kresowy*. 2003/2004. Nr 17/18. S. 8–16.
20. Szawłowski R. Trzy ludobójstwa. *Nasz Dziennik*. 2008. 28 marca. Nr 3(10). Dodatek historyczny IPN. S. I–IV.
21. Szwiec W. Informacja o śledztwie w sprawie ludobójstwa dokonanego przez nacjonalistów ukraińskich w latach 1939–1945 na terenie Huty Pieniackiej. *Prawda historyczna a prawda polityczna w badaniach naukowych : ludobójstwo na kresach południowo-wschodniej Polski w latach 1939–1946*. Bogusław Paż, red. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2011. S. 117–127.
22. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy : sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa: W-wo Naukowe PWN, 1993.
23. Turejko T. Zbrodnia wołyńska w świetle prawa międzynarodowego. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2023. 240 s.
24. Warszawski D. Nazywanie nieszczęścia. *Polityka*. 2009. 7 listopada (Nr 45). S. 32–33.
25. Zając P. Informacja odnośnie do oceny karnoprawnej zdarzeń na terenie ówczesnego województwa wołyńskiego z lat 1939–1945 w oparciu o ustalenia śledztwa OKŚZPNP w Lublinie. *Prawda historyczna a prawda polityczna w badaniach naukowych: ludobójstwo na kresach południowo-wschodniej Polski w latach 1939–1946*. Pod red. Bogusława Pazia. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2011. S. 103–116.
26. Zając P. Problematyka ścigania i karania sprawców zbrodni ukraińskich nacjonalistów na ludności polskiej w latach 1939–1945 na terenie ówczesnego województwa wołyńskiego i lubelskiego. *Na Rubieży* 2012. Nr 119. S. 13–23.
27. Zając P. Prześladowania ludności narodowości polskiej na terenie Wołynia w latach 1939–1945 – ocena karnoprawna zdarzeń w oparciu o ustalenia śledztwa OKŚZPNP w Lublinie. *Zbrodnie przeszłości: Opracowania i materiały prokuratorów IPN*. Tom 2. *Ludobójstwo*. Pod redakcją Radosława Ignatiewa i Antoniego Kury. Warszawa, 2008. S. 35–49.
28. Zając P. Śledztwo w sprawie zbrodni popełnionych przez nacjonalistów ukraińskich na Wołyniu na ludności narodowości polskiej w latach 1939–1945. *Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego* 2004. Nr 1. S. 152–166.
29. Zając P. Ustalenia śledztwa w sprawie zbrodni popełnionych przez nacjonalistów ukraińskich na Wołyniu na ludności narodowości polskiej w latach 1939–1945. *Biuletyn Informacyjny. 27 Wołyńska Dywizja Armii Krajowej* 2003. Nr 2/78. S. 4–21.
30. Zając P. Wołyń 1943: apogeum zagłady. *Nazwać zbrodnie po imieniu: ustalenia Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w sprawie zbrodni z okresu II wojny światowej*. Redakcja naukowa Sylwia Afrodyta Karowicz-Bienias, Rafał Leskiewicz, Andrzej Pozorski. Warszawa, 2021. S. 223–250.
31. *Zbrodnia przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN*, t. 2, «Ludobójstwo» Radosław Ignatiew i Antoni Kura (red.). Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu, 2008.
32. Żurek S. Genocidium atrox. *Kresowy Serwis Informacyjny*. 2022. Nr 04 (131). S. 41–47; Nr 05 (132). S. 22–28; Nr 06 (133). S. 41–44.
33. Żurek S. Polskie kobiety – ofiary genocidium atrox. Cz 1–2. *Kresowy Serwis Informacyjny*. 2024. Nr 10 (161). S. 8–16; 2024. Nr 11 (162). S. 10–16.
34. Калішук О. Волинська трагедія в контексті геноцидних студій. *Український історичний журнал*. 2025. № 1. С. 225–238.
35. Калішук О. Правові аспекти оцінки українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни. «Волинь-43»: міфи і реальність : збірник наукових праць / упоряд. М.М. Кучерепа, А.Г. Шваб. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. С. 238–249.
36. Ухач В. «Геноцидна» інтерпретація українсько-польських взаємин у 1943–1944 роках у візіях сучасних дослідників (історико-правовий аспект). *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 3/11. С. 41–46.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.09.2025

Дата публікації: 28.11.2025